

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ KURUCU VAKIFLARI VE EĞİTİM

Yrd. Doç. Dr. Nurdan ŞAFAK
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Bu tebliğde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin kurucu vakıfları olan Fatih Sultan Mehmed, Sinan Ağa ibn Abdurrahman/A.Mennan (Mimar Sinan), Nurbanu Valide Sultan, Hatice Turhan Sultan¹ ve Hacı Abdülaziz Ağa Vakıfları/esasen vakfiyeleri, Osmanlı döneminde eğitim ve vakıf ilişkisi açısından değerlendirilecektir. Tebliğ iki kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak medreseler, ikinci kısımda ise sıbyan mektepleri anlatılacaktır.

Giriş:

Fatih Sultan Mehmed Han² ve Nurbanu Sultan Vakfiyesi³ Arapça, Hatice Turhan Sultan⁴; Sinan Ağa b. Abdurrahman⁵ ve Hacı Abdülaziz Ağa Vakfiyesi⁶ ise Türkçe'dir. Fatih Sultan Mehmed'in Vakfiyesi 16. yüzyılda Türkçe'ye çevrilmiş ve 1938'de yayımlanmıştır.⁷

Vakfiyelerin en erken tarihli 1470 en geç tarihli 1739 yılına aittir. En erken tarihli vakfiye ile en geç tarihli vakfiye arasında 269 yıllık bir zaman dilimi vardır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi kurucu vakıflarından ikisi kadındır.

Mevcut vakfiyeler arasında şöyle bir ayırım yapılabilir. Fatih Sultan Mehmed'in padişah, Nurbanu Valide Sultan ile Hatice Turhan Sultan'ın padişah hanımları ve sonra padişah annesi olmaları dolayısıyla vakfiyenin girizgah/dua kısmı daha uzun ve geniş tutulmuştur. Öte yandan Mimar Sinan'ın Vakfiyesi daha sadedir. Vakfın

“Osmanlı Devleti'nde eğitim vakıflar kanalıyla yürütülürdü. Bu nedenle de başta padişahlar ile onların hanımları ve kızları olmak üzere toplumun mâli gücü yerinde fertleri hayır hizmetlerinde yarışlırdı.”

1. Hatice Turhan Sultan, Sultan İbrahim'in baş hasekisi, Sultan IV. Mehmed'in annesidir. 1 Ocak 1642'de İbrahim'in ilk şehzadesi Mehmed'i doğurunca baş haseki unvanını; 1648'de oğlu IV. Mehmed yedi yaşında padişah olunca valide sultan unvanını aldı. 1660'ta Çanakkale Boğazı'nda “Yeni Kal'alar” olarak anılan istihkamları ve bir cami yaptırdı. İstanbul'da temelleri 1598'de Safiye Sultan tarafından atılan fakat yarım kalan Eminönü'ndeki Yeni Camii Külliyesi'nin yapımını 1665'te tamamlattı. Yeni Camii avlusundaki türbesinde medfundur. Necdet Sakaoğlu, “Hatice Turhan Sultan”, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, I, YKY, İstanbul 2008, s. 551 M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, TTK, Ankara 2001, s. 56-59.

2. Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü (bundan sonra VGM), Vakfiye Arşivi, 1373 genel numara ve 46 kasa numarasında saklıdır (bundan sonra kısaca Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi denecektir).

3. Nurbanu Valide Sultan Vakfiyesi, VGM, Vakfiye Arşivi, 2113 numaralı defterin 281. sayfa 50. Sıra (bundan sonra Nurbanu Sultan Vakfiyesi).

4. Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi, VGM, Vakfiye Arşivi, 744 numaralı defter 112. sayfa 29. sıra (bundan sonra Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi).

5. Sinan Ağa b. Abdurrahman Vakfiyesi, VGM, Vakfiye Arşivi, 576 numaralı defterin 23. sayfa, 14. Sıra (bundan sonra Sinan Ağa Vakfiyesi).

6. Hacı Abdülaziz Ağa Vakfiyesi, VGM, 735 numaralı defterin 207. sayfa, 101. sırasında kayıtlı, diğer vakfiyesi ise 735 numaralı defterin 225. sayfa 105 (bundan sonra Hacı Abdülaziz Ağa Vakfiyesi).

7. Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara 1938: Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri, haz. Cengiz Şeker, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Çamlica Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul 2003.

vakfettiği müesseseye gelir getirecek gayri menkullerinin sayıca çokluğu, farklı eyalet ve şehirlerde bulunması da vakfiyenin uzunluğunu kısıtlı belirleyen unsurlardandır. Elimizdeki beşinci vakfiye ise reayadan bir kişi olan Abdullah oğlu Hacı Abdülaziz Ağa 'ya ait olması hasebiyle ayrı kategoride değerlendirilebilir. Vakfiye metninin dua kısmı nispeten daha kısa tutulmuştur. Bu vakfın gelirleri Milas kasabasındaki mallarla sınırlı olduğundan vakfiye metni de daha kısadır.

I. Medreseler

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 'nin beş kurucu vâkifi içinde Fatih Sultan Mehmed, Nurbanu Sultan ve Hacı Abdülaziz Ağa 'nın medreseleri⁸; Nurbanu Sultan, Hatice Turhan Sultan ve Sinan Ağa b. Abdülmennan/Mimar Sinan 'ın ise sıbyan mektepleri vardır.

Medreselerde Kurumsal Yapı

15. yüzyılda Fatih Sahn-ı Seman Medreseleri 'nin açılmasıyla İstanbul bir ilim merkezi haline geldi. Fatih Sultan Mehmed tarafından Fatih Camii etrafında yapılan Sahn-ı Seman Medreseleri 'nde müderris elli akçe alıyordu. Osmanlı medrese sistematüğünde Sahn-ı Seman Medreseleri ayrı bir yer tutuyordu.⁹ Medrese sekiz bölüm ve bu medreselerin arkasındaki "tetimme" denilen hazırlık okulu durumundaki on altı bölümden müteşekkildi.

Nurbanu Sultan¹⁰ Medresesi ise Üsküdar 'dadır. Medrese altmışlı olup 1579-1580 'de faaliyete geçmiştir.¹¹ Medresenin inşa gerekçesi "valide sultanın ilme çok kaymet ve ehemmiyet vermesi, ilim ehlini halk arasında yükseltmek istemesi olarak" vakfiyede ifade edilmiştir. Medrese; on dokuz hücreden/odadan oluşmaktadır. Bunun on beş odası öğrencilere, ikisi muide, en büyük hücre ise müderrisin talebeye ders okutmasına, hücrenin birisi de bevaba tahsis edilmiştir.

Elimizdeki vakfiyeler içinde Nurbanu Sultan Medresesi 'ni diğer bahsedeceğimiz medreselerden farklı kılan en önemli unsur; külliye¹² içinde yer alan dârülkurra ve dârülhadis'tir. Zaten bu iki kurum, Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Osmanlı medreseleri sisteminde yer almıştır.¹³ Nurbanu Valide Sultan Medresesi bu değişimin somut kanıtıdır.

Dârülhadis

Nurbanu Sultan külliyesi içinde dârülhadis kısmı yer almaktadır. İslam dininin Kuran-ı Kerim 'den sonra ikinci önemli kaynağı olan hadisleri öğretmek ve hadis tetkiklerini yapmak üzere dârülhadisler açılmıştır.¹⁴ İşte sözü geçen dârülhadise tayin edilecek dârülkurra yakınında vâkifinin yaptırıp ehli ilim ve zekâ ashabından hadis

8. Osmanlı medreseleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984, Cahit Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005; Mübahat Kütükoğlu, XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, Ankara 2000, Mefail Hızlı, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim, Bursa 1997, Cevat İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

9. Cahit Baltacı, Fatih Sultan Mehmed döneminden Süleymaniye Medreselerinin açılmasına kadar (1471-1557) Osmanlı medreselerine şu şekilde sınıflandırmıştır.

1. Haşiye-i Tecrid (Yirmili) Medreseleri
2. Miftah (Otuzlu) Medreseleri
3. Telvîh (Kırklı) Medreseleri
4. Haric Medreseleri
5. Dahil Medreseleri
6. Sahn-ı Seman Medreseleri
7. Altmışlı Medreseler

8. Altmış Üstü Medreseler. Cahit Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 73.

10. Nurbanu Valide Sultan (ö. 1583), Sultan II. Selim 'in hasekisi, III. Murad 'ın annesidir.

11. M. Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi", DİA, IV, s. 68-70.

12. Nurbanu Sultan Külliyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pınar Kayaalp Aktan, The Atik Valide Mosque Complex: A Testament of Nurbanu 's Prestige, Power and Piety, Harvard University, Phd Thesis, Boston 2005.

13. Ziya Kazıcı, Osmanlı 'da Eğitim Öğretim, Bilge Yayıncılık, s. 84.

14. Cahit Baltacı, a.g.e., s. 69.

ve tefsir okuyacaklara ve okutacaklara vakfettiği dârülhadise alınacak müderris ve talebeler şu şekilde tavsif edilmiştir:

“Salih, âlim, her ayıb ve lekeden sâlim, gayet muttakî, hayatı temiz, günaha el sürmekten müctenib, ilim ile ameli zâtında cem' etmiş tekasülsüz ma'arif-i ledünniyyeye müştêgîl, her nev' ilim ile ruhunu yükseltmek husûsunda son derecede çalışkan, ta'lîm ve tedrîsi kendisine devâmlı bir âdet edinmiş, ömrünü istifâde ve ifâde uğrunda sarfetmiş ve yine ibadet ve ita'ate bütün mevcûdiyetiyle teveccüh etmiş olacak ve nefisini rezâilden kurtarmak ve bir takım fezâil ile bezemek emelinde bulunan talebeye orada hadis, tefsir vesâir ulûm-ı bilâ taksîr tedrîs etmek üzere bir zât ta'yîn edilmesini ve vazifesinin yevmî kırk dirhem olmasını şart ve bu dârülhadisteki hücrelerde on iki erkek talebe bulundurulup bunlar envâ'-ı ulûmî iktübâsa tâlî, nefislerini bir takım rezâilden tahlise râğîb bulunarak mezkûr müderrisden ahz-ı ulûm etmelerini, onun mübârek sözlerini dikkatle dinleyip istifâde etmelerini ve vazifelerinin ikişer dirhem olmasını şart eyledi”.

Yukarıdaki satırlardan anlaşıldığı üzere dârülhadis müderrisi çalışkan, âlim, ömrünü ilme adanmış birisi olacak ve öğrencilerine hadis ve tefsir öğretecektî.

Fatih Sultan Mehmed Vakf Üniversiteleri vakfiyelerinde bahsi geçen bir diğer medrese Abdullah oğlu Hacı Abdülaziz Ağa Medresesi'dir. Abdülaziz Ağa, Milas- Ahmed Çavuş Mahallesi'nde yaşamış ve mallarını 1737-1739 yılları arasında vakfetmiştir. Hakkında bilgi bulamadığımız bu zatın, kim olduğu net olarak belli değildir. Fakat Milas eşrafından halî vakti yerinde biri olduğu tahmin edilebilir. Medresenin vakfiyesi 1737 tarihlidir. Bu medrese de Nurbanu Sultan Medresesi gibi altmışlı medrese idi. Büyüklüğü de onunla neredeyse aynı olup yirmi odalıydı.

Müderris:

İslam/Osmanlı eğitim sisteminde müderris temel unsurdur. Semaniye Medreseleri'nin her birinde bulunan öğrencileri eğitmek üzere aklî, naklî, şerî ve fennî ilimlere vâkıf birer müderris görevlendirilip ve bunlara hizmetleri karşılığında günlük ellîşer akçe verilecektî. Nurbanu Sultan Külliyesi içindeki dârülhadis¹⁵ müderrisi kırk akçe, şeyhülkurrâ ise günlük otuz dirhem alıyordu.

Nurbanu Sultan Vakfiyesi'nde müderris şöyle tanımlanmıştır:

“Faziletin kemâlini ve kemâlin en yükseğini hâiz, akrân ve emsâli arasında ilm ve irfân ile ma'rûf, fünûn-ı akliye ve ulûm-ı nakliyede mütemâyiz, ulûm-ı asliye ve fer'iyyede akrânına fâik, müşkül ve muğlak meseleleri halle cidden muktedir, şemâil ve sireti herkesce sevimli bir çok kemâlât sahibi diğerlerine ifâde ile ve ilmîni yükseltmekle meşgûl, istifâde emelinde bulunanlara ulûmî öğretmek husûsunda ciddiyet gösterir ve bütün evkâtını kemâl-i tahsiline sarf eden, erbâb-ı istifâdeye ilmin neşr ve telkinine tâm manasıyla ikbâl ve teveccüh eden ifade ve müdâreseye son derece münhemik bulunan bir zâtı medreseye müderris tayini ile yevmî vazifesinin altmış dirhem olmasını şart kıldı”.

15. Ahmet Gül, Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-hadislerin Yeri, TTK, Ankara 1997.

Müderresin ilmi vasıfları hâiz bir kişi olmasına çok dikkat edildiği verilen ayrıntılarda ve istenen vasıflarda görülmektedir. Akranlarından üstün, çözüm üreten, kemal sahibi ve bütün vaktini ilim tahsiline sarfeden bir kimse olması gerektiği hassaten belirtilmiştir. Yani çıtanın yüksek tutulduğu söylenebilir. Belki burada en ilginç gelen müderresin dış görüntüsünün herkesçe sevimli bulunması, sempatikliği hususudur.

Öğrenci sayısı

Vakfiyelerden tespit ettiğimiz kadarıyla medreselerdeki öğrenci sayısı sınırlıdır. Mesela 15. yüzyılda Fatih Sahn-ı Seman Medreseleri'nde on beş kabiliyetli danişmend/üniversite öğrencisi bulunup günlük iki akçe verilmesi vakfiyede şart koşulmuştur.

Nurbanu Sultan Külliyesi'nde yer alan dârülhadisteki odalarda/sınıflardaki öğrenci mevcudu ise on iki erkek talebe ile sınırlıydı. Öğrencilerin günlük ücreti ise iki akçe idi.¹⁶ Hacı Abdülaziz Ağa Medresesi öğrencilerine ise üç akçe¹⁷ Fatih Tetimme Medresesi'nde okuyan talebelere de aylık on beşer akçe veriliyordu. İmam Şafi'nin dediği gibi geçim derdiyle akılları başka şeylerle meşgul olmasın.

Vakfiyelerde talebelerin özellikleri de sayılmıştır. Buna göre öğrenciler, ilim tahsiline yetenekli, istekli ve okutulacak kitapları okuyabilecek evsafa olmalıdır. Özürsüz olarak dersi terk etmemelidirler. Bu talebeler arasından ilim ve fazilette akranlarından en yüksek olan ve ilme daha fazla hevesi bulunan kişi müd olarak seçilirdi. Mesela Nurbanu Sultan Medresesi'nde müd bu görevi karşılığında günlük beş akçe alırdı.¹⁸

Dârülkurradaki öğrencilerin nitelikleri biraz daha farklıydı. Hafız olmaları şarttı. Aynı zamanda ciddiyetle çalışan, zihinleri parlak, yetenekli hafızlar olmalıydılar. Seçilen on hafız, hocaya devam ederek onun ilminden istifade edecek, Kur'an okuyup okuduklarını ona dinleteceklerdi. Her biri münferiden hususî biri kıraat ve rivayetle meşgul olmak zorundaydılar. Buna karşılık günlük iki akçe alacaklardı.¹⁹

Okunan Kitaplar

İncelediğimiz vakfiyelerde medreselerde okutulacak dersler ve kitaplar hakkında bilgi bulunmamaktadır.²⁰ Sadece Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı dârülkurra ve dârülhadiste müderresin okutacağı bazı kitaplar zikredilmiştir.

Dârülkurra'daki Şeyhülkurra İmam Şatbî Kasidesi'ni ve İmam Caberi tarafından bu kaside üzerine yazılan şerhini, İmam Cezeri'nin mukaddime ve şerhini ve bu konuda yazılan diğer muteber ve yüksek kavâid kitaplarını okutacaktı.

Dârülkurra

Nurbanu Sultan Vakfiyesi'nde yer alan dârülkurra, Kur'an-ı Kerim öğretilen ve hafız yetiştirilen mekteplerin, kıraat tâlimi yapılan medrese ve/veya bölümlerin genel adıdır.²¹ Osmanlılar Kur'an ihtisas medreselerine genellikle dârülkurra demişlerdir. Meslekî medrese olarak da tanımlanmıştır.²² Dârülkurraya kıraat hocası anlamındaki şeyhülkurra tayin edilmesi şart koşulmuştur. Vakfiyeye göre Şeyhülkurranın vasıfları şunlardır:

15. Ahmet Gül, Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-hadislerin Yeri, TTK, Ankara 1997.

16. Nurbanu Sultan Vakfiyesi.

17. Hacı Abdülaziz Ağa Vakfiyesi.

18. Nurbanu Sultan Vakfiyesi.

19. Aynı yer.

20. Medrese programları ve okutulan kitaplar hakkında XVI. Yüzyıl başlarında Taşköprülüzade, XII. Yüzyılda Katip Çelebi (ö. 1658), Şeyhülislam Fezullah Efendi (ö.1725) önemli bilgiler vermektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat İzgi, age, s. 97-105; Katip Çelebi, Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehakk, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul tarihsiz; Mehmed Mecdi, eş-Şekaiku'n-nu'maniyye ve Zeyilleri, yay. haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

21. Nebi Bozkurt "Dârülkurra", DİA, s. 543-545.

22. Cahid Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, s. 68.

“Ulûm-ı Arabiyye'ye vâkıf, fûnûn-i edebiyede mâhir, okutma usûl-i tedrîse çok âşına, tecvidci, tecvidde yekfâ, talebeyi okudup fâidelendirir hâfız-ı Kur'an-ı Mecîd, kıraatde sâhib-i itkân, eimme-i kıraatin akvâl ve rivâyâtını zabtetmiş, ekâbir-i kurrâdan gelen rivâyet üzere kıraat ve edâda mâhir, mütevâtîr rivâyâtı haber-i ahâtıdan, meşhûr-ı şâzdan temyîz-i hafî ile müdğam, murakkak ile müfehham, ihtilâs ile itmâm, revm ile işmâm arasını tefrîk ve temyîz eder, hurûfun mehâric ve sıfatına vâkıf, kıraate ve kıraatin nüktelerine müte'allik ulûmun inceliklerine âşına, ilm-i kıraati büyük meşâyihden ahz ve en yüksek eimme-i kıraatden kıraati ahzetmiş, dinlemiş, çokça okumuş ve okutmuş, zâtında ilm ile amelî cem' etmek sûretiyle yetişmiş, ağırbaşlılık ve vekâr câmesine temâmen bürünmüş, ebrâr ve ekâbirin âlâmet ve şî'arı olan hayâ ridâsını giyinmiş, küçük ve büyük herkes nazarında muhterem ve hazâkatlı ehl-i kıraatden eimme-i aşereye ait kıraat-i aşere hakkında yazılan kütüb-i mu'tebereyi ifâde ü takrîre muktedir bulunmuş” olacaktır.

Bunun yanı sıra vakfiyeye göre darülkurradaki şeyhülkurra kıraat ilminin gereklerinden eimme-i aşereyi bilmek zorundaydı.²³

Kütüphane

Medreselerde eğitim ve ilmî çalışmaların sürdürülmesinde önemli bir unsur da vakıf kütüphaneleridir.²⁴ Fatih Sahn-ı Seman 'da kütüphane kuruluşundan itibaren varolagelmış ancak müstakil bir binaya kavuşması 18. yüzyılı bulmuştur.²⁵

Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi 'nde kütüphane için bir görevli/kütüphaneci tayin edileceği, hoca ve talebelerin istedikleri kitapları bu şahsın bilip tanınması gerektiği ve isteyenlere vereceği belirtilmiştir. Bu hizmeti karşılığında kendisi günlük altı akçe alacaktır. Kütüphaneciye yardımcı bir katip görevlendirilecek, katip okuyuculara verdiği kitapları bir deftere kaydedecek ve bir yaprağının bile kaybolmaması için elinden gelen gayreti gösterecektir. Kâtime de günlük dört akçe verilecektir. Vakfın nâzırı her ay sonu kütüphanede sayım yaparak noksan olup olmadığını kontrol edecektir.²⁶ Hacı Abdülaziz Ağa Vakfiyesi 'nde ise kütüphaneye ilgili bir husus zikredilmemiştir.

Medrese-İmaret İlişkisi

Vakfiyelerden medreselerdeki gündelik hayata ilişkin ayrıntılı bilgiler tespit edemesek de hoca ve öğrencilerin ihtiyaçlarının nasıl karşılandığını öğrenebiliriz. Öğrencilerin iâşesi genellikle imareten temin edilirdi. Genellikle külliye içinde bir de imaret yer alırdı. Nurbanu Sultan İmaret²⁷ hem fakir halkın hem de medrese mensuplarının iâşe ihtiyaçlarını gidermeye yönelikti.

Osmanlı geleneğinde günde iki kez kuşluk ve akşam, yemek yendiğinden imaretlerde yemek dağıtımı genellikle bu düzen çerçevesindedir. Tabii bu durum imaretin bütçesiyle ve imkânlarıyla da doğrudan ilişkilidir. Nurbanu Sultan Vakfiyesi 'nde kuşluk yemeğinde pirinç çorbası²⁸, akşam yemeğinde ise buğday çorbası²⁹

23. Eimme-i aşere: Şeyh İmam-ı Sünnî, Nafi bin Ebinaimi'l-Medenî, İmam Kebir Abdullah ibni Kesir, okutmada birinci gelen Ebu Amir bin el-Üla, İmam Fazıl Mahir Abdullah ibni Amir, çok âbid ve müttakî olan İmam Asum bin Ebinnucud, İmam Necip Hamza bin Habib, Arabiyâtı kuvvetli ve ilm-i kıraatde çok kudretli İmam Ebu'l-Hasan aliyyi'l-Kisai, çok zeki olan İmam Yakub Hadramî, fenn-i kıraatde kulacı geniş İmam Ebu Cafer Ka'ka', büyük İmam Half bin Hişâm işte bu on zât ilm-i kıraatde mâhir, mu'temed, imam ve hüccetdirler. Bunların her birinin râvileri ve turûku rivâyetleri vardır.

24. Vakıf kütüphaneleri için bkz. İsmail Erünsal, Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, TTK, Ankara 2008.

25. Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", DİA, XII, s. 247.

26. VGM, Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi.

27. Vakıfenin bu dârülhadis civarında güzel bir matbâhi temiz bir yemekhaneyi, iki hanı ve gelüp gidenlerin oturması ve misafirlerin içinde it'am edilmesi için yapılan tabhane namıyla ma'ruf hücreleri, bir anbarı, bir odunluğu vesair icabeden teferruatı müstemil olarak yaptırıp fukara ve miskinlere gelüp giden müsafirlere ve mücavirlere vakfettiği imaret. Nurbanu Sultan Vakfiyesi.

28. Pirinç çorbasında kullanılacak malzemeler vakfiyede belirtilmektedir. "Pirinç çorbasında kullanmak üzere her sene bin seksen dirhem miktarı para ile alınan mağdanos ve şire ve hardal ile terbiye edilmiş üzüm turşusuna her sene yüz tesdi turşu sarf edilmesini ve her sene iki bin dört yüz kıyye kabak ve her sene bin altı yüz koruk ve her sene bin altı yüz kıyye süzme yoğurt sarf edilmesini şart kıldı". Nurbanu Sultan Vakfiyesi.

29. Buğday çorbası için her gün halis buğdaydan altı kile ve pirinç çorbası için de cuma geceleri, Ramazan günleri, bayram günleri hariç olmak üzere her gün halis pirinçten yedi kile sarf edilmesini. Nurbanu Valide Sultan Vakfiyesi.

pişirilmesi şart koşulmuştur. Vakfiyede bu yemekler için her gün ne kadar koyun eti pişirileceği de belirtilmiştir. İmarette fodula³⁰ namıyla pişirilecek olan ekmek için her gün yirmi beş kile un sarf edilmesi dahi yazılmıştır

İslam dininde cuma günlerinin kutsal kabul edilmesi ve perşembe gecelerinin ise cuma gecesi olarak adlandırılması nedeniyle özel günler arasındaydı. Nitekim Nurbanu Sultan İmareti'nde perşembe günleri sabah buğday çorbası akşam da birkaç çeşit nefis yemek pişirileceği ifade edilmiştir.³¹

Vakfiyede Nurbanu Sultan İmareti'nde pişen yemekten medresedeki talebelere muide, bevaba, ferraşa, sabah ve akşam yemeği olmak üzere her gün iki defa tam yemek verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu tam yemek çorba veya başka pişmişlerden bir kepçe yemek, elli dirhem miktarında bir parça et ve iki yüz dirhem vezninde bir ekmekten ibaretti.

Nurbanu Sultan İmareti'nden yaklaşık iki yüz yıl önce yapılan Fatih Sultan Mehmed İmareti'nde de benzer şekilde günde iki kez çorba (pirinç ve buğday) pişirilirdi. Ramazan, cuma ve bayram geceleri ise pilav ve zerde gibi özel yemekler verilirdi.

Öte yandan Hacı Abdülaziz Ağa'nın Milas'taki imaretinde sadece ikinci vakti çorba pişirilip ikişer akçelik yüz ekmek ile medresedekilere dağıtılması şart koşulmuştur. Cuma geceleri ise pilav ve zerde pişirilip medresedekilere verilecektir.³² Günde sadece bir kez yemek verilmesi muhtemelen vâkıfın tasarrufu veya mâli gücüyle alakalıdır.

Ziyafetler

Özellikle Mevlit Kandili ve Ramazan Bayramı başta olmak üzere özel günlerde ne tür yemekler pişirileceği de vakfiyelerde yazılmıştır. Mesela Mevlit Kandilinde müderrisler, hatipler, imamınlar ve bunlara eşdeğer zevat için ziyafet verilecek, on beş sofraya kurulacak ve bu sofrada vakfiyenin diliyle "gayet latif yemeklerden on altı çeşit yemek ve üç çeşit de hoşaf"³³ bulunacaktır.

I. Sıbyan Mektepleri

Vakfiyelerde sıbyan mektepleri, "darü't-talim", "mekteb", "mektebhane" olarak geçer. Halk arasında ise sıbyan mektebi veya mahalle mektebi adı verilirdi. Sıbyan mektepleri, Kuran-ı Kerim öğretmek ve okur yazar yetiştirmeye yönelikti. Osmanlı Devleti'nde vakıf olarak kurulan sıbyan mekteplerinin her biri kendi vakfiyesine göre idare edilirdi.³⁴ Tek bir birimden oluşan sıbyan mekteplerinin gelişmiş bir personel sayısı yoktu. Genellikle bu mekteplerde muallim, halife, kalfa ve bevab-kayım bulunurdu.

1470 tarihli vakfiyede Fatih Sultan Mehmed Darü't-talimi'nde öncelikli olarak yetim çocuklar okuyacak eğer yetim öğrenci bulunamazsa fakir Müslüman çocukları mektebe alınacaktı. Muallimin bu görev karşılığı günlük ücreti ise altı akçe, halife/kalfanın iki akçe, kayımın ise bir akçeydi.³⁵

30. Fodula: Osmanlılarda çeşitli kesimlere dağıtılmak üzere pişirilen pide şeklinde yassı ekmek. Feridun Emecen, "Fodula", DİA, 13, s. 167-170.

31. İmarette Ramazan-ı şeriften başka her gün iki defa yemek pişsin zira Ramazan günlerinde savm için ancak tayin ve tahsis edilen yemekler pişirilecektir eyyâm-ı säirede pişecek iki nevbet yemeğin biri kuşluk yemeği için pirinç çorbası, diğeri de akşam yemeği için buğday çorbası pişirilmesini şart kıldı. Bayram günleri de bunlardan hariçtir ki o günlerde sabah için çok lâtif ve nefis yemekler yapılacaktır. Perşembe günleri de bundan hariçtir ki o günlerde sabah için buğday çorbası ve akşam için de säir imaretlerde câri olan adet vechiyle bir kaç çeşit nefis yemek pişirilecektir.

32. İmarette bir kimesne vekil-i harc olup beher yevm birer keyl pirinç ve yüzer dirhem revgan-ı sade ve birer kayye lahm ve altışar akçelik tuz mâ fulfûl ve sabun alup beher yevm vakt-i asrda çorba tabh olunup ikişer akçelik yüz aded etmek ile bundan akdem bina eylediğim medresede säkin olanlara virile ve leyle-i cum'ada vekil-i harc olan kimesne üç vukye [vukiyye] asel ile pilav ve zerde tabh itdirdüp medrese-i mezbûrede säkin olanlara virüp hidmeti mukâbelesinde yevmi sekiz akçe vazife mutasarrıf ola ve imâret-i merkûmede bir kimesne tabbâh-ı evvel olup yevmi altı akçe vazifeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi tabbâh-ı sāni olup yevmi dört akçe vazifeye mutasarrıf ola. Hacı Abdülaziz Ağa Vakfiyesi.

33. Nurbanu Sultan Vakfiyesi.

34. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul 1994, s. 72.

35. "Mektepte bir nefes-i enfes sahibi rıza-yı Hak tâlibi muallim tayin oluna, ta ki eytâm bulunur ise tâlim-i eytâm, bulunmaz ise etfâl-i fukârâ-yı müslimine ta'lime ikdâm eyleye, günlük altı akçe, bir de halife/mektep kalfası olup muallim-i evvel tâlim eylediği etfale takrîr ede ve günlük vazifesi iki akçe ola bir de kayım ta'yin edile ona da günlük bir akçe verile" denmektedir. Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi.

Sinan Ağa b. Abdurrahman 'ın Fatih 'teki sıbyan mektebinde ayrı bir muallim kadrosu yoktu. Mescide kim imam olursa aynı zamanda mektebe muallim de olacaktı. Mimar Sinan 'ın Vakfiyesi 'ndeki sıbyan mektebinde bahsettiğimiz diğer üç vakfiyeden farklı olarak muallimin her gün vâkıfın ruhu için bir cüz Kuran-ı Kerim okuması şart koşulmuştur. Bunun için de günlük maaşına bir akçe ilave edilmiştir.

Mektepte halife kadrosu da yoktu. Tıpkı imam gibi müezzin de mektebe halifelik yapacak ve de dört akçe alacaktı. Eğer müezzin bu işi yapamazsa evlâdı veya vakıf nâzırın izniyle iş ehline verilecekti. Adı geçen müezzin mescitte ayrıca kayımlık da yapacak, gerektiğinde mescidi açıp kapayacak, çerağları yakacak ve mescidi süpürecekti. Yine tıpkı imam gibi halifelik de yapan müezzin, vâkıfın ruhu için her gün bir cüz Kuran-ı Kerim okumakla görevlendirilmişti.³⁶

Üsküdar 'daki külliye içinde yer alan Nurbanu Valide Sultan Sıbyan Mektebi ise diğer mekteplerle benzer özellikler gösterir. Muallim sekiz akçe alırken Eminönü 'ndeki Hatice Turhan Sultan Mektebi 'nde on beş akçe alıyordu. Kalfa/halife ise Nurbanu Sultan Mektebi 'nde üç dirhem, Hatice Turhan Sultan Mektebi 'nde on akçe alıyordu. Hatice Turhan Sultan Mektebi 'nde muallimden kayıma kadar bütün görevliler diğer sıbyan mekteplerine göre yüksek ücret alıyordu. Örneğin kayımın günlüğü altı akçeydi.³⁷ Tabii bu rakamları ancak daha fazla vakfiye örneğiyle karşılaştırıp genel bir kanaate varılabilir.

Mektep Çocuklarının Giydirilmesi Meselesi

Vakfiyelerde vâkıfın maddî gücüne paralel olarak çocuklara, hassaten yetim ve fakir olanlara Ramazan Bayramı 'nda ve Mevlid Kandilinde yeni elbiseler alındığı görülmektedir. Mesela Nurbanu Sultan Vakfiyesi 'nde: Mektepteki çocuklardan fakir ve muhtaç olan otuz çocuğa biri Rebiülevvel ayında Mevlid Kandili günü diğeri de Ramazan olmak üzere senede iki defa elbise verilmesi şart kılınmıştı. Buna göre Ramazan Bayramında bin beş yüz dirhemlik elbise, kavuk, ayakkabı alınıp müslüman yetimlerinden muhtaç ve kimsesiz olanlara verilmesi istenmektedir.

Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi 'nde ise yine her sene Ramazan ayında mektepte sıbyan, hoca, halife ve kayım olanlara birer kapama, birer don, gömlek, birer takye, birer kuşak, birer mest, birer pabuç alınmasını bunlar için de toplamda yirmi beş bin akçe harcanmasını şart koşturmuştu.³⁸

Mimar Sinan Vakfiyesi 'nde ise çocuklara her sene Ramazan Bayramı öncesinde boğası kaftan ve kutnu takyeler alınması için günlük bir akçe tayin edilmiştir.³⁹

Sonuç/Değerlendirme

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti 'nde eğitim vakıflar kanalıyla yürütülürdü. Bu nedenle de başta padişahlar ile onların hanımları ve kızları olmak üzere toplumun mâlî gücü yerinde fertleri hayır hizmetlerinde yarışlılardı. Dünyanın faniliğine olan inanç, ayet ve hadislerde hayır ve infakın fazileti, vakıfların ortaya çıkmasında diğer pek çok âmil gibi etkili olmuştu.

36. "Mekteb-i şerifin muallimine yevmi altı akçe vazife ta 'yın etti beşi cihet-i ta 'lim için ve bir akçe dahi kendü huzûrunda vâkıfın ruhu için yevmi bir cüz-i şerif tilâvet ciheti ola ve dört akçe dahi hilâfet için ta 'yın etti üçü cihet-i hilâfet ve biri kendü huzurunda vâkıfın ruhu için yevmi bir cüz-i şerif tilâvet ciheti ola". Sinan Ağa b. Abdurrahman Vakfiyesi.

37. Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi.

38. Aynı yer.

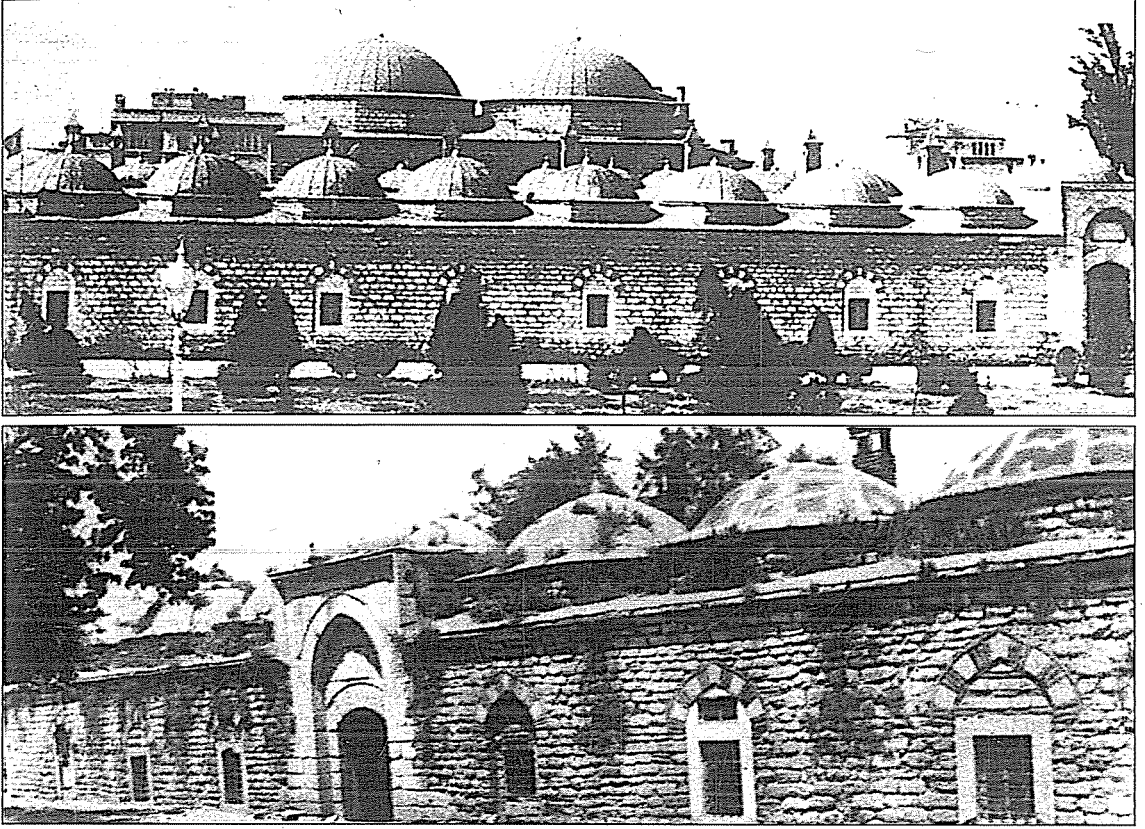
39. Sinan Ağa b. Abdurrahman Vakfiyesi: "Sıbyânın eytâmına her sene mübârek mâh-ı Ramazan evâhirindeki id-i şerif karib ola hasbeten lillahi te 'âla kendü hallerine münâsib boğası kaftanlar ve kutni takyeler alınmak için yevmi bir akçe ta 'yın etti mütevellî olan kimesne cem ' idüb vakti ile sarf eyleye".

Özellikle eğitim sahasında medrese ve sıbyan mektepleri vakıflar tarafından finanse edilen kurumlardı. Bu kurumlar vakfiyesine göre idare edilirdi. Bu da hem ekonomik özerklik hem de eğitim özgürlüğü sağlıyordu. Tabii bunun yanı sıra bu kurumların kendi içinde belli standartları yok değildi. Mesela müderrisin aldığı maaş, medresenin ellili veya altmışlı olmasını belirleyen bir unsurdur.

İşin ehline verilmesi, ilim adamlarının ömrünü bu işe vakfetmesi vakfiyelerde özellikle altı çizilen bir diğer unsurdur. Bunun yanı sıra bugün çok vurgulanan ahlak/etik meselesi de sıklıkla belirtilen hususiyetlerdendi. İlim adamının hem ilmî hem de ahlakî açıdan ahlak ve vakar sahibi olması beklenen ve istenen bir haslettir. Müderris, muid, şeyhülkurra, muallim ve halife salih ve güvenilir olmalıydı.

Ekler:

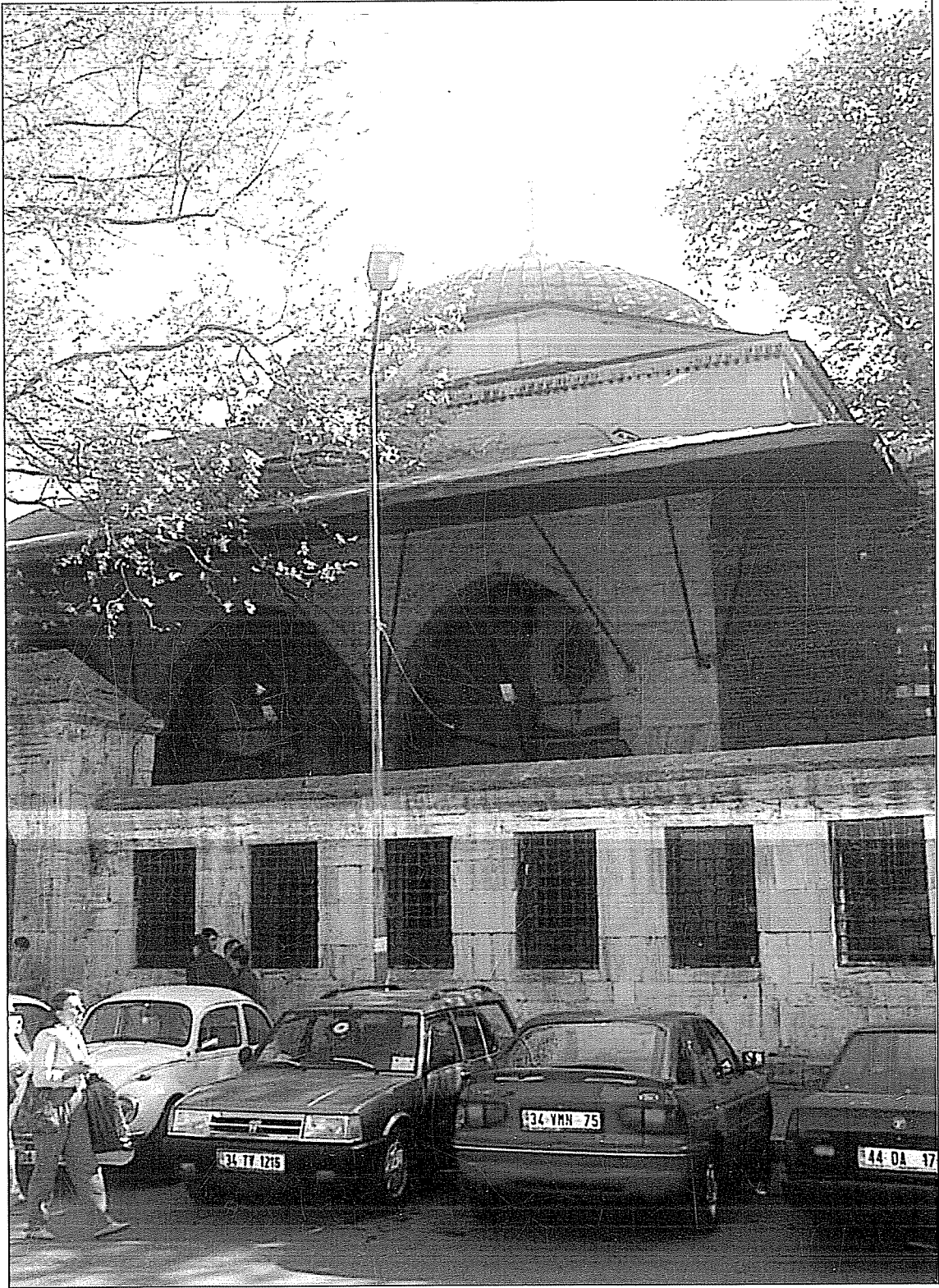
Ek 1: Fatih Sahn-ı Seman Medreseleri

Ek 2: Ders Yapan Müderris

Ek 3 Hatice Turhan Sultan Türbesi Eminönü

Ek 4 Mimar Sinan Sıbyan Mektebi

